

Optische propaganda als inlichtende en opvoedende factor

De beginjaren van Anefo

'[...] meer en meer krijgt optische propaganda haar plaats in het wekken van belangstelling bij groote groepen van het lezende publiek. Als inlichtende en opvoedende factor wordt het beeld ook door de groote technische vervolmaking steeds belangrijker in propagandistisch oogpunt.'

Met de bovenstaande opmerking legde de Nederlandse regering in ballingschap in Londen verantwoording af voor de kosten van een fotografische dienst. Het bekendste middel om de Nederlandse bevolking te steunen vanuit Londen was Radio Oranje. Echter, de Nederlandse regering was zich ook al bewust van de mogelijkheden van fotografie als propagandamidde. Vanuit Londen werd al snel nagedacht hoe voorlichting kon worden ingezet als Nederland zou zijn bevrijd. Hierbij werd ook fotografie gebruikt. Met dit doel werd de afdeling Anefo opgericht: het Algemeen Nederlandsch Fotobureau. Anefo is bij velen bekend als fotopersbureau dat in de jaren zeventig en tachtig in Nederland opereerde. Het bouwde een geweldig archief op dat een bijzonder tijdsbeeld van ons land geeft. Minder bekend is dat Anefo werd opgericht als propaganda-instrument van de Nederlandse regering. Het ressorteerde in die hoedanigheid onder het Militair Gezag. Na de oorlog volgden enkele mislukte overnamepogingen. In het kader hiervan werden gesprekken gevoerd met onder meer ANP en Uitgeverij Spaarnestad. Per 17 januari 1948 werd Anefo een zelfstandig commercieel bedrijf.

Regerings Voorlichtingsdienst

Aan het begin van de 20^e eeuw werd het voor de Nederlandse regering steeds belangrijker om journalisten en de bevolking voor te lichten over haar standpunten. Vanaf 1920 werden de eerste officiële persvoorlichters benoemd en in 1932 werd de Regerings Persdienst (RPD) opgericht. De

Tweede Wereldoorlog bracht een grote verandering teweeg in deze organisatie. De RPD was vooral opgericht vanwege de Nederlandse aansluiting bij de Volkenbond. Hiermee verdween de neutrale politieke koers en werden de vragen betreffende de regeringsstandpunten in internationale kwesties bij de binnen- en buitenlandse pers steeds nadrukkelijker. Door de Duitse inval in mei 1940 en de vestiging van de Nederlandse regering in ballingschap was de Nederlandse neutraliteit voorgoed ten einde. In de nieuw ontstane oorlogssituatie was de oprichting van een nieuw voorlichtingsorgaan noodzakelijk. In 1941 ontstond daarom de vanuit Londen opererende Regeerings Voorlichtingsdienst (RVD). De RVD moest niet alleen de buitenlandse en binnenlandse pers van de regeringsstandpunten voorzien, maar ook actief verhalen uit Nederland naar buiten brengen. Adriaan Pelt, een van de belangrijkste mensen op het gebied van voorlichting in Nederland, kreeg de leiding over de RVD. Zijn visie op voorlichting bracht hij in het volgende citaat duidelijk onder woorden: 'De Regeerings Voorlichtingsdienst moet dus gezien worden als een oorlogswapen, dat den strijd voert met alle middelen, die moderne publiciteitstechniek verschafft, d.w.z. pers, radio, foto, film, enz'.

Een onderdeel van de RVD was de fotografische dienst. In toenemende mate raakte men in Londen doordrongen van de rol die fotografische verslaggeving kon spelen in aanvulling op beproefde media als het geschreven woord en Radio Oranje in voorlichting en propaganda. Vanaf medio 1942 was de fotografische dienst actief. Deze dienst had als voornaamste taak Nederlandse foto's te distribueren onder geallieerde dag- en weekbladen, diplomaten en ten behoeve van tentoonstellingen. Daarnaast werd de dienst belast met de vorming van een archief.

Bureau Militair Gezag

De regering in Londen hield zich niet uitsluitend bezig met de oorlogssituatie. Er werden tevens plannen gemaakt voor een terugkeer naar Nederland. Bij velen was de vaste overtuiging aanwezig dat er een einde aan de bezetting zou komen. Om direct na de Duitse bezetting een machtsvacuüm te voorkomen, werd het Bureau Militair Gezag (BMG) opgericht. Dit bureau kreeg de verantwoordelijkheid voor het interimbestuur in bevrijd Nederland. Het BMG bestond uit een groot aantal verschillende secties, die elk een onderdeel van de Nederlandse samenleving moesten opbouwen. Zo was een sectie belast met binnenlands bestuur, maar ook bijvoorbeeld de brandweer en de politie werden gereorganiseerd. Sectie XI zou zich met voorlichting gaan bezighouden. De taakomschrijving van deze sectie is vele malen herzien, maar van belang is dat zij was gericht op enige mate van censuur, het in goede banen leiden van de pers en het opzetten van een radio-omroep. De sectie was opgedeeld in een aantal subsecties,

69.023. Gerardus Raucamp. Kranslegging, Brussel, 1945

69.024. Jan de Jong. Verpleging van hongerwinterslachtoffers, Amsterdam, juni 1945

waarvan D, de fotografische dienst, voor nu van belang is. In de taakomschrijving voor de gehele sectie XI van 3 november 1943 wordt voor het eerst gesproken van een fotografische dienst. De taak van deze dienst was tweeledig: enerzijds het treffen van maatregelen om publiciteitsorganen te kunnen voorzien van foto's en anderzijds het opzetten en onderhouden van een documentatieafdeling.

Algemeen Nederlandsch Fotobureau

Nadat het zuiden van Nederland in september 1944 was bevrijd van de Duitse overheersing, werd het BMG overgeplaatst naar Brussel. Vanuit de Belgische hoofdstad voerden de vele secties uit wat ze in de jaren daarvoor in Londen hadden voorbereid. Sectie XI werd in december 1944 overgebracht en zo ook de fotografische subsectie D. Deze sectie vestigde zich aan de Rue de l'Instruction te Brussel en bleef daar tot de bevrijding van de rest van Nederland. Vanaf dat moment wordt voor de subsectie voor het eerst de naam Algemeen Nederlandsch Fotobureau (Anefo) gebruikt. Wij hebben geen specifieke documentatie gevonden met een besluit tot naamswijziging, maar kunnen aan de hand van de beschikbare correspondentie vaststellen dat Anefo vanaf december 1944 een op zichzelf staande organisatie is. Zeer snel na de bevrijding van Nederland trok Anefo naar Amsterdam. Op dat moment had het vestigingen in

Amsterdam en Brussel. De Nederlandse vestiging werd de hoofdvestiging, maar beide hadden een afzonderlijk afzetgebied. Brussel leverde alleen aan kranten en tijdschriften in de provincies Limburg, Noord-Brabant en Zeeland en aan Frankrijk en België, Amsterdam bestreek de rest van Nederland en het buitenland. In Amsterdam werden alle foto's – dus ook degene die via Brussel werden verstuurd – van zowel een Nederlands als een Engels bijschrift voorzien. Ook werden hier de negatieven bewaard en werd bepaald welke foto's geschikt waren voor verzending. Het bureau te Brussel werd per 1 december 1945 opgeheven.

Productie

Anefo was in het begin van zijn bestaan afhankelijk van de toevoer van externe partijen. Deze externe partijen waren fotografen van de geallieerde strijdkrachten en fotografen die aan de Nederlandse strijdkrachten werden toegevoegd. De grootste leverancier in de beginmaanden van Anefo was echter de RVD. De vele contacten die de RVD had, kwamen hierbij goed van pas. Daarnaast was de RVD al langere tijd bezig om een archief aan te leggen, waarmee men de Nederlandse bijdrage aan de geallieerde bevrijding van Europa in beeld bracht, net als het Nederlandse leed als gevolg van de bezetting. Een deel van dit archief werd door Anefo overgenomen, voor zover de foto's betrekking hadden op Nederland

gedurende de oorlogsjaren. Om dit archief nog verder uit te breiden, werden in kranten oproepen geplaatst om foto's van Nederland tijdens de bezetting over te dragen aan Anefo. Door deze externe partijen kon Anefo vanaf december 1944 meteen aan de slag met het distribueren van foto's. Het bureau wilde echter meer en in een brief van 8 februari 1945 werd opgemerkt dat het '[...] dringend noodzakelijk is, fotografen in vasten dienst aan te stellen [...]'. De opmerking was niet aan dovemansoren gericht; op 12 februari 1945 werd Herman de Bruyn als eerste fotograaf van Anefo in dienst genomen, nadat hij eerder als legerfotograaf bij de Binnenlandse Strijdkrachten werkzaam was geweest. De lijst met fotografen breidde zich daarna sterk uit. Op 15 februari 1945 sloot Willem van de Poll zich aan, op 14 april 1945 kwam fotograaf Jan de Jong en op 27 april 1945 zowel Sem Presser als Gerardus Raucamp. Van deze personen is in de archieven terug te vinden dat ze daadwerkelijk bij Anefo werkzaam waren. Andere fotografen die in de archieven als Anefo-fotograaf worden genoemd, zijn Charles Breyer (per 1 oktober 1945), Theodorus van Haren Noman (per 16 juli 1945) en Harry Sagers. Deze fotografen verzorgden vele reportages, maar konden niet alles fotograferen wat ze tegenkwamen. Anefo had immers een specifieke doelstelling; als vorm van positieve propaganda wilde het de Nederlandse bevolking positief stemmen. Daarom

69.025. Willem van de Poll. Bezoek van koningin Wilhelmina en prinses Juliana aan Breda, 2 mei 1945

De tijdlijn van ANEFO

November 1943: eerste notie van een fotografische dienst bij het Bureau *Militair Gezag*
December 1944: subsectie D verhuist naar Brussel en heet vanaf dan Anefo
Mei 1945: Anefo verhuist naar Amsterdam
December 1945: de vestiging in Brussel wordt opgeheven
Januari 1948: definitieve overname door Kemperman N.V. uit Leiden
1951: toenmalig directeur Chris Evers koopt Anefo
1989: Joost Evers heft Anefo op, waarna het fotoarchief overgaat naar de Rijksvoorlichtingsdienst
1996: de collectie van Anefo gaat naar het Nationaal Archief

moesten twee soorten onderwerpen gefotografeerd worden: de gevolgen van de oorlog en de wederopbouw. Bij de eerste categorie moet worden gedacht aan onderwerpen als de vernieling van de infrastructuur, industrie en steden, maar ook de inundatie van de polders (zoals de Wieringermeer). De tweede categorie betreft het herstel van de hierboven genoemde verwoestingen, maar ook de aanvoer van voedsel en de repatriëring van de burgerbevolking. Hoewel het in beeld brengen van vernielingen niet bepaald gezien kan worden als een positieve boodschap, ontstond in combinatie met foto's uit de tweede categorie toch een hoopvol beeld; in een reportage van Jan de Jong van de gevolgen van de hongervinter moest dus ook een foto worden getoond waarop slachtoffers die medische hulp krijgen waren te zien.

Koninklijk Huis

Naast deze twee categorieën werd ook het leven in ballingschap van het Koninklijk Huis uitgebreid gefotografeerd. De collectie bevat prachtige series van allerlei gelegenheden waarop de familie, en de prinsesjes in het bijzonder, aanwezig waren. Zo werd een bezoek van koningin

Wilhelmina en prinses Juliana aan Breda in mei 1945 uitvoerig in beeld gebracht en legde Willem van de Poll in april 1945 een rondreis vast van prins Bernhard door Noord- en Oost-Nederland. Het koningshuis was één van de symbolen van het verzet tijdens de oorlog en dus was het een belangrijk evenement wanneer de prins in militair uniform per legerjeep een rondreis maakte. De populariteit van het koningshuis is aan de foto's af te lezen. Zo staat in Zwolle de Grote Markt vol met mensen wanneer Bernhard arriveert. Een dergelijke foto is van grote propagandistische waarde. Het erdoor uitgestraalde positivisme, waarvan het grote belang voor het door de oorlog zwaar getroffen Nederland werd onderkend, paste in de doelstellingen van Anefo. De foto's laten goed zien hoe fotografie niet alleen werd ingezet als 'inlichtende en opvoedende factor', maar vooral als 'optische propaganda'.

Propaganda geslaagd?

Het is echter nog maar de vraag in hoeverre Anefo geslaagd is in zijn propagandistische doelen. Wij hebben onderzocht of de door Anefo geproduceerde foto's ook daadwerkelijk werden gepubliceerd in de naoorlogse kranten. Hiertoe zijn zes krantentitels doorgenomen en twee tijdschriften uit de periode april 1945 tot april 1946. In

totaal hebben we daarin 240 foto's gevonden. De aangetroffen foto's hebben we opgezocht in het archief van Anefo en op de beeldbank van het Nationaal Archief (NA). De resultaten waren echter teleurstellend. Slechts 29 foto's, oftewel 12%, was afkomstig van Anefo. Dit zou kunnen betekenen dat de propagandistische doelstelling van Anefo niet ten volle is behaald. Echter, uit documentatie van Anefo blijkt dat zeer veel foto's werden geleverd ten behoeve van publicatiekasten, die meestal aan de buitenzijde van de gebouwen van kranten hingen. In deze kasten werden artikelen en een grote hoeveelheid foto's getoond. Zeker in tijden van papierschaarste was dit een zeer goedkope en eenvoudige manier om veel foto's aan een groot publiek te tonen. Een brief van Trouw aan Anefo geeft een mooi inzicht in het gebruik van deze publicatiekasten. De krant plaatste volgens deze brief maar liefst 92 foto's in de publicatiekasten, terwijl het slechts twee foto's in de krant zette. Helaas kunnen we niet meer achterhalen welke foto's dit waren. Tijdens de selectie van het archief bij het NA is de volledige administratie vernietigd, waardoor dit voor onderzoekers niet meer beschikbaar is. Met de vernietiging van de administratie is ook de informatie over betalingen, facturen en andere financiële gegevens verdwenen, waardoor het niet mogelijk is na te gaan hoe de verhouding lag tussen de publicatiekast en de krant. Evenmin is nog te reconstrueren welke kranten in Nederland en België daadwerkelijk foto's ontvingen van Anefo.

Erwin Eskes en Martijn Kleppe

Erwin Eskes werkt op dit moment bij ANP Fotoarchief. Martijn Kleppe was zijn scriptiebegeleider en werkt aan de Erasmus Universiteit Rotterdam aan een proefschrift over iconofoto's

Onderzoek

Dit artikel is een samenvatting van de masterthesis *Het Algemeen Nederlandsch Foto-bureau in beeld* die Erwin Eskes schreef voor zijn masteropleiding Media & Journalistiek bij de Erasmus Universiteit Rotterdam. Op verzoek van het Nationaal Archief en Spaarnestad Photo heeft hij de oprichting en beginjaren van Anefo onderzocht om meer duidelijk te krijgen over het doel en de organisatie van het fotopersbureau. Hiertoe heeft hij archiefonderzoek gedaan bij het Nationaal Archief in de archieven van de Regeerings Voorlichtingsdienst (toegang 2.03.01) en het Bureau Militair Gezag (toegang 2.13.25). Het Nationaal Archief beheert het volledige fotoarchief van Anefo. In het kader van het project *Beelden voor de Toekomst* wordt een groot deel van alle negatieven van Anefo gedigitaliseerd en toegankelijk gemaakt. Deze foto's zijn te vinden via beeldbank.nationaalarchief.nl. De gehele scriptie is te downloaden via hdl.handle.net/2105/8358.

69.026. Willem van de Poll. Bezoek van prins Bernhard aan Enschede, april 1945